

HET LIJDEN DAT ONS BINDT

VOORWOORD

Ze moet een jaar of veertien geweest zijn toentertijd en ik een jaar of zeventien. Beiden dus nog kind. Van dichtbij zag ik haar liggen. Op de grond. Omgeven door een kring van boze mannen. Ze werd geschopt, geslagen en gestompt. Met haar armen probeerde ze haar hoofd te beschermen. De trappen tegen haar zij en rug kon ze moeilijk verdragen. Op een gegeven moment kon ze haar hoofd niet meer beschermen en verloor ze het bewust zijn. Daar lag ze, haar rok was uitgetrokken en haar truitje was omhooggeschoven. Terwijl zij bezig was met leven en dood, bedekte een man die zich zorgde maakte om haar kuisheid haar blote benen met de uitgetrokken rok. Ik zag het niet goed aankomen maar van achteren werd een grote steen doorgegeven. Twee keer vonden de mannen het nodig. Na de tweede keer verscheen onder haar gezicht een grote plas bloed die zich langzaam mengde met het gruis van de straat. Ze bewoog niet meer. Ik heb haar drie keer zien sterven voordat ik het venster met het getoonde filmpje wegklikte.

Zo zijn er nog talloze voorbeelden te benoemen waarin een vorm van lijden wordt afgebeeld. Ondanks dat ze afstoten, trekken ze ook aan. Deze beelden komen tot ons via het nieuws, kranten, tijdschriften en de kunst. De mateloosheid van ons kijken en het niet uitgekeken raken, laten schrijvers, kunstenaars en filosofen niet onberoerd. Deze fascinatie inspireert ook hen. Het zien van een bepaalde vergankelijkheid van de mens en het leven. De pijn, onmacht, angst en de dood. Een bevestiging van de rotheid van de mens misschien wel. Maar waar komt nu die drang of fascinatie vandaan om naar deze beelden te kijken? Kun je het sensatiezucht noemen, of gaat het daar aan voorbij en is het inherent aan mens zijn? Wat is nu de kern van het kijken? Dit ga ik onderzoeken aan de hand van mijn vraag: waarom fascineert het ons om naar andermans lijden te kijken?

Ik ga kijken naar het werk van een aantal sociaalpsychologen en hun visies over bijvoorbeeld sensatiezucht en leedvermaak. Ter aanvulling op mijn onderzoek heb ik sociaalpsycholoog Wilco van Dijk geïnterviewd. Vanuit een psychologisch oogpunt bieden de behandelde visies uitleg over deze fascinatie. Ook binnen de filosofie is hierover geschreven. Aan de hand van het werk van Edmund Burke ga ik onderzoek doen naar wat hij het sublieme noemt. Vanuit filosofisch perspectief ligt het sublieme aan de basis voor onze fascinatie voor andermans lijden. De noodzaak van afstand ten opzichte van het leed -fysiek en emotioneel - blijkt van wezenlijk belang. Hoe gaan kunstenaars om met dit onderwerp? De kunstenaar Ronald Ophuis heb ik geïnterviewd en bevraagd over zijn beweegredenen om kunst te maken, zijn kunst verbeeldt andermans leed. Bij een andere kunstenaar, de componist Karl Heinz Stockhausen, kijk ik niet zozeer naar zijn werk maar naar een uitspraak die hij deed in 2001 over 9/11.

In mijn conclusie leg ik uit hoe ik ertegenaan kijk en hoe ik denk dat het lijden de kunst beïnvloed, of andersom. Het kijken naar lijden is nauw verbonden met morele vraagstukken. We voelen een fascinatie die verbonden is aan het lijden van iemand anders. In de conclusie bespreek ik wat uitvoeriger hoe ik deze verbinding zie.

DEFINITIE VAN HET LIJDEN

Volgens Van Dale betekent lijden:

Lij•den (het;θ) het ondergaan van verdriet, ellende enz.: iem. Uit zijn lijden verlossen (a) hem doden;(b) hem van de moeilijke taak ontheffen. ¹

1.
Van Dale

Lijden is dus het ondergaan van verdriet en ellende. Het woord ondergaan impliceert dat je hier zelf geen invloed op hebt. Als voorbeeld staat er: iemand uit zijn lijden verlossen (hem doden). Wie leeft, lijdt, zou je bijna kunnen zeggen. Het ondergaan van verdriet en ellende is een breed begrip. Wanneer ik het over lijden heb, heb ik het niet over enkel een gebroken arm of been. Of over liefdesverdriet en hartzeer. Of de dagelijkse dingen zoals de bus missen of je teen stoten. Ik heb het ook niet over de bedevaartganger of over de zelfgekozen martelaar. Ik heb het over het hoertje langs de weg, dat drugsverslaafd is en voor haar gevoel geen andere uitweg ziet. Ik heb het over de oorlog in vele levens, die verwoesting en pijn met zich meedraagt. Ik heb het over de verkrachtte kinderen in kloosters in ons eigen land. Ik heb het over de slachtoffers van de recenteterroristische aanslagen die openlijk te volgen zijn via het nieuws zoals de aanslagen in Brussel en Parijs. Ik heb het over de wrede en lugubere slachtingen in Rwanda 1994 als resultaat van de strijd tussen twee volkeren. Ik heb het over de onschuldige gewonde Syrische kinderen die hun eigen leed nog niet begrijpen. Ik heb het over de verstandelijk beperkten in Moldavië die aan hun bed worden vastgebonden, wat te zien is in documentaires. Ik heb het over natuurslachtoffers die moeten vluchten voor tsunami's, bosbranden en droogte. Ik heb het over de wrede slachtingen van mensen op video vastgelegd door IS. Ik heb het over de onnodige hongersnood in Afrika, dat niets meer van doen heeft met een wereldwijd voedseltekort maar met een (menselijk)

verdelingsprobleem. Ik heb het over het lijden dat niet gauw een uitweg vindt en dat wordt aangedaan door anderen of de natuur. Ik heb het over ons als mens. Stuk voor stuk verschrikkelijke situaties en beelden. Het zijn de beelden die tot ons komen via de media. Of die je zelf opzoekt via het internet. Veel beeldmateriaal circuleert vrij rond op het internet en wordt veelvuldig bekeken. Het is maar een muisklik afstand van je verwijderd. Maar ook via video's, schilderijen, toneelstukken en films komen deze beelden via ons netvlies binnen. En we kijken ernaar. We kijken naar het lijden van anderen.

Er zijn een aantal zaken die het bovengenoemde lijden mogelijk maken; er is een slachtoffer, er is angst, er is onmacht en een bepaalde situatie waarin dit samenkomt.

Het slachtoffer is de persoon die iets overkomt dat hij als schokkend zo niet traumatisch ervaart. Iemand die schade lijdt zonder daar zelf schuld aan te hebben. Dat kan worden veroorzaakt door een ander mens of door de natuur. Het intense gevoel van machteloosheid, angst, woede of onrechtvaardigheid zijn emoties die worden aangesproken op zo'n moment.

Angst is een erg belangrijke emotie in een mensenleven. Angst is niet per definitie negatief. Het is een evolutionaire emotie die ervoor zorgt dat je lichaam in een staat van paraatheid komt om in een dreigende situatie cruciale beslissingen te kunnen nemen en zo te overleven. Maar angst is ook iets ongrijpbaars en een bezorgdheid om de toekomst en het onbekende. Angst voor de dood bijvoorbeeld. Die angst laat voelen dat je op dit moment leeft.

Een belangrijk aspect van angst is dat er nog enige hoop op redding is. Dit zorgt ervoor dat je bereid bent om te vechten of vluchten. Je strijdt ergens voor. Heb je echter berusting in je lot, dan accepteer je de gevolgen en vecht of vlucht je niet. Je voelt je ook niet angstig. Aan angst is dus hoop verbonden. Het gevoel van angst is niet perse gebonden aan de werkelijkheid (niet alle spinnen zijn dodelijk) maar aan je eigen realiteit. Het is een emotie, die niet gebaseerd is op ratio.

Onmacht is een wezenlijk menselijk gevoel en een erg groot aspect van het lijden. Het gevoel de situatie niet in de hand te hebben, er totaal geen invloed op te kunnen uitoefenen of je grip te verliezen zorgt voor het gevoel van onmacht. Het besef dat de situatie niet

zelfgekozen is, doet dit gevoel versterken. Door emoties van onmacht, besef je hoe kwetsbaar en nietig je bent als mens. Onmacht kan leiden tot gevoelens van frustratie of boosheid, omdat je in een situatie zit die je niet zelf kunt veranderen.

Het lijden vereist een situatie die je niet in de hand hebt, waardoor je je machteloos voelt. Zoals het Koerdische meisje dat gestenigd wordt. Zij is slachtoffer en lijdt schade. In de pogingen haar hoofd te beschermen wordt ze geschopt en geslagen door de mannen die in een kring om haar heen gebogen staan. Ze ligt angstig op de grond in deze dreigende situatie. Ze kan geen enkele invloed op de situatie uitoefenen en kan nergens heen. Ze zal zich machteloos voelen omdat ze niks aan de situatie kan veranderen. De steen die onverwachts op haar hoofd wordt gegooid, heeft geen enkele weerstand gehad.

PSYCHOLOGIE

Nu het lijden beter gedefinieerd is, kunnen we ons afvragen waarom we naar andermans lijden kijken. Is dit louter nieuwsgierigheid of is er meer?

Susanne Piët is emotiepsycholoog en heeft het in een artikel Verboden gevoelens over sensatiezucht. Dit is volgens haar de behoefte van mensen om te kijken naar andermans leed. Piët schrijft over een diepgewortelde angst voor de dood. Zij ziet het kijken naar leed van anderen als een oefening om de angst voor de dood te overwinnen. Het kijken naar leed geeft volgens haar een plezierig gevoel omdat je je beseft dat je er niet bij betrokken bent. Het feit dat jou geen leed overkomt, geeft een goed gevoel. Niet zozeer het feit dat iemand anders wel lijdt. Het gaat om de bevestiging dat jou leed bespaard wordt.² Dit is volgens Piët waarom we gefascineerd zijn door andermans lijden, het is een oefening om met onze eigen doodsangst om te gaan.

2.
Onbekende auteur,
Verboden gevoelens,
[www.psychologie
magazine.nl/artikel/](http://www.psychologie
magazine.nl/artikel/)

Hoogleraar sociale psychologie Paul van Lange van de Vrije Universiteit van Amsterdam geeft een paar redenen waarom mensen naar het lijden van anderen kijken. Mensen gaan naar een rampplek uit empathische gevoelens voor de slachtoffers. Mensen willen weten of het goed komt met de getroffene. Empathie is de belangrijkste reden om zulke gebeurtenissen van dichtbij te willen volgen. De toeschouwers identificeren zich met het slachtoffer en verplaatsen zich in zijn lijden.³

Een tweede reden volgens van Lange is dat zulke ongebruikelijke gebeurtenissen extreem leerzaam zijn en mensen leergierige wezens zijn. Mensen willen graag weten hoe ze zelf zouden reageren als hen zoiets zou overkomen. Ze vergelijken zichzelf met het slachtoffer en zijn nieuwsgierig naar hoe het slachtoffer met de situatie omgaat.

De derde reden van van Lange is gebaseerd op een algemeen principe binnen de psychologie; namelijk het principe dat negatieve gebeurtenissen meer indruk maken dan positieve. Van Lange: "Negatieve gebeurtenissen hebben iets bedreigends voor mensen. Het is evolutionair bepaald dat mensen hier meer alert op zijn".⁴ Dat mensen op een ramp afkomen is dus erg logisch volgens van Lange, want het is zeldzaam en negatief tegelijk.

Een vierde en laatste reden die hij noemt is die van de neerwaartse sociale vergelijking. Dit betekent dat andermans ellende mensen geruststelt over hun eigen situatie. "Als anderen iets vervelends overkomt, zouden mensen kunnen denken, zo erg is het bij mij eigenlijk niet"⁵ zegt van Lange. Over het algemeen is dit iets wat sociaal wordt afgekeurd binnen de maatschappij, het wordt ook wel ramptoerisme genoemd.

Sociaal psycholoog Wilco van Dijk noemt de fascinatie echter geen sensatiezucht en ook geen ramptoerisme. Volgens hem bestaat er een dunne lijn tussen gefascineerd zijn door leed en het ervaren van leedvermaak. Ik ontmoet hem in zijn kantoor op de Universiteit van Leiden. Van Dijk heeft jarenlang onderzoek gedaan naar het fenomeen "schadenfreude" en wil daar graag over vertellen. Leedvermaak is volgens van Dijk het vermaak om andermans leed. Hij legt uit dat er bij leedvermaak in de hersenen activiteit ontstaat in het beloningsstelsel. Deze activiteit, en dus leedvermaak, geeft een lekker gevoel. Leedvermaak wordt vergroot door een zelfbepaald rechtvaardigheidsgevoel als er sprake is van verdiende loon of mensen waar je een hekel aan hebt. Volgens van

3.
Onbekende auteur,
Nieuwsgierigheid wekt
wantrouwen.
www.trouw.nl/tr/4324/Nieuws/article_detail/1127514/2009/02/27/Nieuwsgierig-publiek-wekt-wantrouwen.dhtml, 27
Februari 2009

4.
Idem

5.
Idem

Dijk is het ervaren van leedvermaak per mens verschillend en een subjectieve inschatting. De een lacht om een stuntelende vrouw omdat haar hak is afgebroken, een ander ervaart vermaak bij het zien van een vrouw die betrokken is bij een bombardement. In welke situatie je leedvermaak ervaart, hangt af van je relatie tot de ander. Dus als je geen intieme band hebt met de ander of juist een negatieve, dan ervaar je eerder vermaak om zijn/ haar leed. Is de vrouw met de afgebroken hak iemand waar je een hekel aan hebt, zul je eerder vermaakt zijn door haar leed. Vind je dat de mensen betrokken bij het bombardement hun verdiende loon krijgen, omdat dat jouw rechtvaardigheidsgevoel aanspreekt, kun je ook leedvermaak ervaren. Dit staat los van wat maatschappelijk wordt geaccepteerd.

Een ander aspect van leedvermaak is het neerwaarts vergelijken met de ander, volgens van Dijk. De ander nodig hebben om je goed te voelen over jezelf. Het gaat altijd wel wat slechter met een ander, en dus relatief beter met mij. Dit levert jou een psychologisch voordeel op. Dit is ook wat van Lange aangeeft.

Voor leedvermaak is het niet belangrijk dat de situatie echt gebeurd is, echter wel dat de situatie reëel aandoet. Dus een film, een toneelstuk of een schilderij dat niet gebaseerd is op de werkelijkheid maar wel heel realistisch overkomt, kan leedvermaak veroorzaken. Van Dijk vertelt tijdens ons gesprek "Emoties gaan altijd over belangen en motieven [...] Onze emoties worden sterker naarmate iets dichterbij de werkelijkheid komt [...] Fictie kan enorme emoties oproepen. Het gaat dan niet om de werkelijkheid maar om hoe reëel iets is weergegeven. Dat wordt dan jouw waarheid." Van Dijk zegt dat negatieve emoties of gebeurtenissen meer indruk maken dan positieve. Ook hier zijn raakvlakken met wat van Lange zegt.

Sadisme kan in verband gebracht worden met leedvermaak en de fascinatie voor het kijken naar leed. Sadisme is het opzettelijk aanbrengen van leed of vernedering van een ander en daar een genotsbeleving uit halen. Het impliceert een bepaalde macht over een slachtoffer. Het verschil tussen deze onderwerpen kan vaag lijken omdat het in beide gevallen gaat over vermaak om andermans leed. Het grote verschil is echter dat bij sadisme degene die vermaakt wordt niet alleen toeschouwer is maar ook actief deelneemt aan de situatie. Waar je bij leedvermaak alleen geniet van het leed van een ander, geniet je bij sadisme ook van het hebben van macht en controle over de ander.

We hebben nu een aantal verklaringen gezien voor onze fascinatie met andermans leed. Volgens emotiepsychologe Piët is het sensatiezucht, een oefening om met onze eigen doodsangst om te gaan. Sociaalpsycholoog van Lange noemt vijf redenen voor onze fascinatie: ons empathisch vermogen, onze leergierigheid, het evolutionaire principe dat negatieve gebeurtenissen meer indruk maken dan positieve en sociale neerwaartse vergelijking; de bevestiging dat het relatief goed met je gaat zolang een ander er slechter aan toe is. Van Dijk stelt dat leedvermaak veroorzaakt wordt door een activatie in het beloningsstelsel van de hersenen. Dit geeft een lekker gevoel. Leedvermaak is verbonden aan een eigen gevoel van rechtvaardigheid. De psychologische kant van het kijken naar lijden is nu belicht. In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de filosofische kant van onze fascinatie.

HET SUBLIEME

De introductie van het *sublieme* betekende een ware revolutie in de filosofie van de esthetica en de kunst. In de achttiende eeuw was kunst volledig gericht op schoonheid. Maar schoonheid had geen component als lelijkheid, want dat kon alleen maar de afwezigheid zijn van schoonheid. De achttiende-eeuwse Ierse filosoof Edmund Burke had hier een andere kijk op en schrijft in zijn boek *Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone* (1757) dat hij het *sublieme* niet zag als iets dat in het verlengde van schoonheid ligt, maar als iets tegengestelds. Het *schone* staat symbool voor harmonie en ontspanning. Het impliceert rede en welbehagen, bemoedigend, plezierig en geruststellend. Het *sublieme*,

ook wel het verhevene, is alles wat ons intimideert, bedreigt en wat een groot ontzag inboezemt met een overweldigend effect. Het herinnert ons aan onze nietigheid en afhankelijkheid.

In het menselijk lichaam wekt het dus emoties als schrik, ontzetting en pijn op. “De meeste vormen van pijn en schrik willen we vermijden, maar de pijn van het *sublieme* zoeken wij juist voortdurend op. Zij is de bron van een intens genot”.⁶

De pijn die wordt opgewekt door het *sublieme* is een andere pijn dan geconfronteerd te worden met iets lelijks. Het besef dat je op een veilige afstand naar het *sublieme* kunt kijken en niet zelf wordt vernietigd, zorgt voor een vorm van genot.

6.
Edmund Burke, 2004.
Een filosofisch
onderzoek naar de
oorsprong van onze
denkbeelden over het
sublieme en het
schone. Historische
uitgeverij Groningen.
Pag.32

De mens wordt volgens Burke bewogen door hartstochten. De eerste hartstocht die wordt aangesproken omtrent dit onderwerp is nieuwsgierigheid. Hij omschrijft nieuwsgierigheid als een ‘verlangen naar iets nieuws’.⁷ Om terug te gaan naar mijn voorbeeld van het filmpje in de inleiding, zou dat betekenen dat ik kijk naar een filmpje waarin iets verschrikkelijks gebeurt zoals een steniging, omdat ik zoiets simpelweg nog nooit gezien heb. Het is nieuw voor mij. Maar Burke legt uit dat nieuwsgierigheid een van de meest oppervlakkige emoties is. Zodra je hetzelfde verschijnsel meerdere keren gezien hebt, verdwijnt je interesse en ontstaat er een vertrouwde onverschilligheid. Simpelweg omdat iets niet meer nieuw is. Toch blijven die beelden mij fascineren. En gaat het voorbij aan die nieuwsgierigheid. Hoe kan dat? Burke heeft hier een antwoord op.

7.
Idem Pag.81

Hoe emoties van het *sublieme* tot stand komen, heeft volgens Burke met twee menselijke hartstochten te maken die mogelijk in het geding komen. Namelijk zelfbehoud en gemeenschap.⁸ Volgens hem zijn al onze emoties gericht op het nastreven van een van deze twee. Gemeenschap heeft te maken met leven en gezondheid. Zelfbehoud heeft te maken met gedachten aan pijn, ziekte, dood, met gevoelens van afschuw. Burke schrijft: “De hartstochten die te maken hebben met het behoud van het individu draaien daarom voornamelijk om pijn en gevaar, en van alle hartstochten zijn deze de sterkste”.⁹

8.
Idem Pag.91

Uit hoofdstuk één blijkt dat angst een belangrijk aspect is van het lijden. Volgens Burke zijn pijn en angst de allersterkste emoties waar een mens mee te maken krijgt. Deze geven op een bepaalde manier zin aan iemands leven. Zonder angst geen leven, zonder lijden geen leven zou je kunnen stellen. Dit linkt Burke

9.
Idem Pag.92

direct aan wat hij het *sublieme* noemt: "Alle dingen die, op welke manier dan ook, gedachten aan pijn en gevaar kunnen opwekken, met andere woorden, alle dingen die op de een of andere manier angstaanjagend zijn, of verband houden met iets verschrikkelijks, of een vergelijkbare uitwerking hebben als angst en afschuw, zijn een bron van het *sublieme*".¹⁰ Het *sublieme* slaat dus op emoties van angst en afschuw.

10.
Idem Pag.81

Burke gaat nog een stapje verder en stelt dat het *sublieme* zorgt voor een bepaalde voldoening, een genot zelfs: "Ik ben ervan overtuigd dat we tot op bepaalde hoogte, en zeker niet weinig, genieten van het ongeluk en het leed dat anderen in werkelijkheid overkomt."¹¹ Het is dus duidelijk dat het angstaanjagende ook een vorm van genot geeft. Met het woord genot bedoeld Burke de gewaarwording die optreedt als pijn en gevaar verdwijnen. Dus niet het genieten van pijn. Dat wat afschrikt en angstig maakt, is ook tegelijkertijd wat aantrekt. Maar tegelijkertijd is het *sublieme* ook dat wat meeslepend is, het is een onweerstaanbare kracht, die heftige en overweldigende emoties teweegbrengt.

11.
Idem Pag.99

Deze theorie van Burke zou kunnen verklaren waarom we het zo fascinerend vinden om naar andermans lijden te kijken. Volgens Burke zijn angst en afschuw de meest sterke emoties die de mens kan ervaren en hij noemt deze emoties een bron van het *sublieme*. Dit *sublieme* geeft volgens hem een gevoel van genot. Men haalt genot uit het kijken naar het ongeluk en leed dat anderen overkomt. Dit trekt mensen aan. In een confrontatie met iets angstaanjagends, overweldigends, meeslepends, beseft de menselijke geest dat het boven een materiële belemmering kan uitstijgen. Dus uitstijgen boven dat wat je kunt zien en aanraken. Daarom is de ervaring van het *sublieme* een bevestiging van de grootheid van de menselijke rede. Het geestelijk vermogen van de mens, gericht op de diepere samenhang van de dingen en gebeurtenissen. De rede die boven het verstand uitstijgt. Dat wat je verstand te boven gaat. Het *sublieme* is dus onbepaald, onmetelijk en oneindig, noch vorm of maat. Vandaar dat het benoemen, het definiëren en het begrijpen van het *sublieme* (verhevene) niet geheel makkelijk is. Een uitwerking van het *sublieme* is de verbazing. De verbazing is een toestand waarin de ziel in beslag wordt genomen door een zekere mate van ontzetting, een overweldigende kracht, een overgave. Het gevoel te hebben er niks tegen in te kunnen brengen. Je eigen nietigheid. Dat wat het verstand te boven gaat. De geest kan niks meer overwegen en kan niet meer nadenken over datgene wat hem zo in beslag

houdt. Andere effecten op de ziel die een minder intens gevoel geven zijn bewondering, eerbied en respect. De belangrijkste voorwaarde om genot te kunnen ervaren aan andermans lijden is afstand. Het effect van het *sublieme* gaat over iets dat angst aanjaagt en tegelijkertijd geruststelt. Het jaagt angst aan omdat het bedreigend overkomt maar het feit dat je zelf niet het slachtoffer bent, stelt gerust. De bevestiging van je eigen veiligheid verheugt ons. Komt het lijden te dichtbij, treft het jezelf, dan haalt een mens daar geen genot uit. Over deze noodzakelijke afstand meer in het volgende hoofdstuk.

AFSTAND TOT LIJDEN

Eerder heb ik vier aspecten van lijden genoemd: het slachtoffer, angst, onmacht en de situatie. Als toeschouwer maak je geen deel uit van de situatie, je kijkt alleen. Je bent niet verbonden met het slachtoffer. In de theorie van Burke is naar voren gekomen dat deze afstand tot het slachtoffer noodzakelijk is om enig genot te kunnen ervaren.¹² Zodra het lijden jezelf betreft, ben je het slachtoffer en onderdeel van de situatie. Maar dat wat angst en afschuw inboezemt, ervaren we op de juiste afstand als genot volgens Burke. In dit hoofdstuk gaan we wat uitgebreider kijken naar deze afstand.

Als toeschouwer moeten we er dus zeker van zijn dat ons eigen leven geen enkel risico loopt. Dit gevoel van afstand is absoluut noodzakelijk. Er zijn verschillende manieren van afstand, zoals fysieke of emotionele afstand. In hoofdstuk twee had ik het over sensatiezucht, beschreven door de emotiepsycholoog Susanne Piët. Sensatiezucht is de behoefte van mensen

12.
Edmund Burke, 2004.
Een filosofisch
onderzoek naar de
oorsprong van onze
denkbeelden over het
sublieme en het
schone. Historische
uitgeverij Groningen.
Pag.103

om te kijken naar andermans leed, als een soort oefening om met een diepgewortelde angst voor de dood om te gaan. Het plezierige gevoel waar zij over schrijft, wordt veroorzaakt door het besef dat je er zelf niet bij betrokken bent. Het gaat dus om de bevestiging van de afstand. Toeschouwers sluiten zich af voor alle vormen van identificatie met het slachtoffer. Hierdoor is je eigen leven niet verbonden met dat van het slachtoffer en loopt het dus geen risico. Dit is een vorm van emotionele afstand. Een andere vorm van afstand is medeleven. Dit klinkt tegenstrijdig. De Amerikaanse schrijfster en essayist Susan Sontag heeft het in haar boek *Kijken naar de pijn van anderen* over medeleven. Medeleven houdt in dat je aandacht hebt voor het verdriet van een ander. Medeleven impliceert een verbondenheid tussen de toeschouwer en het slachtoffer.¹³ Sontag legt echter uit dat medeleven juist een vorm van afstand is “Het gevoel aanwezig te zijn bij het lijden van de ander, dat door beelden mogelijk wordt gemaakt, suggereert dat er een band bestaat tussen de verre slachtoffer en de bevoorrechte kijker. En dat is eenvoudig niet waar. Als we mededogen voelen, kunnen we ons inbeelden dat we niet medeplichtig zijn aan de oorzaak van het lijden”.¹⁴ Dus door het besef dat we niet medeplichtig zijn, ontstaat een afstand. Het medeleven bevestigt dat we een moreel besef hebben. Het lijden dat we zien, zouden we nooit zelf een ander kunnen toebrengen. Hierdoor ervaren we afstand. Ook vraagt Sontag zich af of de grote hoeveelheid aan beschikbare beelden via de media voor een gevoelloosheid en dus afstand zorgt. De beelden op de televisie zijn per definitie beelden die vroeg of laat gaan vervelen omdat je constant veel van hetzelfde te zien krijgt. De werkwijze van de programmamakers op televisie speelt hierin een belangrijke rol. De overvloed aan beelden die je via de televisie ziet, zorgt ervoor dat de kijker al snel verzadigd raakt. Hierdoor wordt een afstand gecreëerd.¹⁵

13.
Susan Sontag, 2003.
Kijken naar de pijn van anderen. De bezige Bij Amsterdam.
Pag. 97

14.
idem Pag. 97,98

15.
idem Pag. 100

Door het internet wordt zowel emotionele als fysieke afstand gecreëerd. Men kan de hele wereld anoniem bekijken vanuit een veilige positie. Het kijken naar lijden heeft geen consequenties, je eigen leven loopt geen risico. Maar doordat iedereen in het wetteloze niemandsland beeldmateriaal online kan zetten, is niet alles betrouwbaar. Moeten we dan wel alles geloven wat we zien? Deze twijfel aan geloofwaardigheid creëert ook een afstand. Hoe realistischer het beeld, hoe geloofwaardiger, ontzagwekkender, hoe meer er gevoelens

van angst en tegelijkertijd een geruststelling opkomen. Gevoelens van bedreiging en intimidatie worden bij de toeschouwer opgewekt. Maar voornamelijk de geruststelling dat het jou niet overkomt en dat je op een veilige afstand bent, zorgt volgens Burke voor een goed gevoel. Je bent slechts toeschouwer van een machtig schouwspel, geen deelnemer. Dit is mogelijk een verklaring voor waarom ik meer gefascineerd ben door een realistisch filmpje over oorlogsdaden dan een PowerPoint presentatie over deze feiten. Maar door het feit dat je dit via internet bekijkt, blijft er genoeg afstand om als toeschouwer genot te kunnen ervaren. Internet is de afstand, hoe realistischer het beeld, hoe fascinerender.

Afstand heeft dus een belangrijke invloed op het kijken naar lijden. Het letterlijk niet aanwezig zijn bij de situatie, het niet identificeren met het slachtoffer, (gebrek aan) geloofwaardigheid van het beeldmateriaal, je niet medeplichtig voelen, het morele besef dat je zelf zoiets nooit zou doen. We weten dat afstand noodzakelijk is om genot te ervaren tijdens het kijken naar andermans lijden. Voor Piët is het kijken naar leed een leerproces, zodat je beter met je eigen angsten om kunt gaan. Voor Sontag is kijken naar leed een bevestiging van het feit dat je niet medeplichtig bent en daarmee een bevestiging van je eigen morele compassie/ besef. Voor Burke was het niet zozeer een leerproces maar meer een oer-emotie.

IN DE KUNST

Het is nu duidelijk dat de afstand een voorwaarde is voor onze fascinatie voor het leed van anderen. Dries Verhoeven, een Nederlandse theatermaker en kunstenaar speelt met dit idee. Hij maakt interactieve installaties waarbij je zowel toeschouwer bent als onderdeel van zijn werk. In zijn werk *Guilty landscapes Episode IV* (afb.1) probeert hij de kijker uit zijn

geprivilegieerde kijkpositie te lokken en in contact te brengen met een persoon aan de andere kant van de wereld, in een compleet andere positie. Pas na enkele minuten heb je door dat je niet alleen toeschouwer bent, maar zelf ook bekeken wordt. Je hebt live verbinding met een verre vreemde. Dit heeft invloed op hoe je de situatie ervaart. Je aanwezigheid is niet zonder consequentie en gevoelens van verantwoordelijkheid, schuld en schaamte dagen je uit.¹⁶ Het werk lijkt een eenzijdige verbinding met de wereld. De ontregeling is het grootst als er even geen grens meer bestaat tussen het werk en de kijker. Recensies luiden:

*"Guilty Landscapes biedt bezoekers een ontroerende, maar tegelijkertijd ook een beangstigende ervaringsruimte, die ons bewust maakt van grenzen aan onze empathie, grenzen die je normaal tussen een mens en zijn representatie trekt, voordat de illusie deze grens laat oplossen."*¹⁷

Dat Verhoeven met het gegeven speelt van afstand en toeschouwer is erg interessant. Bij zijn werk heeft het kijken van de toeschouwer wel een consequentie. Het laat je meer nadenken en bewust worden van jouw bevoorrechte positie als kijker. Door afstand te behouden van het grote scherm en dus de verre vreemde op afstand te houden, is een gelijkwaardige ontmoeting niet mogelijk. Een superieure positie aannemen en de ander reduceren tot slachtoffer is ook wat er gebeurt tijdens het kijken naar lijden via het nieuws. Ik heb in eerdere hoofdstukken beschreven dat het lijden realistisch moet overkomen om echte angst en afschuw op te wekken, die leiden tot genot en fascinatie. Volgens Burke is dit bijvoorbeeld heel belangrijk bij het bekijken van de Griekse tragedies. Deze toneelstukken moesten zo realistisch mogelijk opgevoerd worden om tot het grootste genot te komen.¹⁸

Voor mijn onderzoek voerde ik een gesprek met de Nederlandse schilder Ronald Ophuis. In zijn werk staan het menselijk lijden en geweld centraal. Met zijn schilderijen probeert hij begrip te creëren voor het handelen van mensen binnen een extreme en gedwongen situatie. Het komt voort uit een soort kwaadheid op de wereld. De geschiedenis recht doen en het niet verzachten. De onrechtvaardigheid van het leven niet verbloemen. (afb.2,3) Ophuis vindt het belangrijk om in vrijheid te kunnen spreken over deze onderwerpen. Hoe provocatief de onderwerpen en schilderijen soms ook

16.
Juliette Huygen."You are patronizing, you western man", Dries Verhoeven over Guilty Landscapes Episode IV". Metropolis M. 17 december 2016

17.
Geen auteur.
<http://driesverhoeven.com/project/guilty-landscapes/> retentie van, Anja Quikert Abschied mit , Uncertainty' in Theater heute, p.31 (30-09-2016)

18.
Edmund Burke, 2004.
Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbelden over het sublieme en het schone. Historische uitgeverij Groningen. Pag.101

zijn. Het over deze onderwerpen hebben, maakt de samenleving rijker.

Ik vroeg hem of hij het belangrijk vond de waarheid te schilderen. Informatie over gebeurtenissen in de wereld zijn overal te vinden zo vertelt hij, maar de emoties die daarmee gepaard gaan niet. Dat is waar de kunst komt kijken. Fictie is een veel betere manier om dingen te vertellen. In de kunst moet je dingen overdrijven, isoleren, vergroten, desnoods verzachten, stileren. Strategie toevoegen, immoreel of amoreel maken. De toeschouwer verwarren met het karakter van de kunstenaar. Dat kun je als waarheid zien. De waarheid richting werkelijkheid, daar wordt iets heel saai van. Ophuis beoogt zo realistisch mogelijk te schilderen, je moet wel voelen dat het echte mensen zijn. Daarom zijn de werken ook één op één geschilderd, het fysieke van het gebaar moet je voelen. Ophuis streeft ernaar werk te maken waarvan de gevoelswaarde zo nauw mogelijk aansluit bij ervaringen van angst, eenzaamheid en de dood. De schilderijen beklemmen de toeschouwer, maar roepen tevens een esthetische beleving op.”¹⁹

Op geen enkele manier is te merken dat Ophuis een kant kiest. Niet voor het slachtoffer en niet voor de dader. Waardoor het je als kijker moeilijk wordt gemaakt je te identificeren met het slachtoffer. Maar hij probeert meer, door een soort getuigenis te creëren. Pas als je je betrokken voelt door het werk ga je oordelen en erover nadenken. Als een soort medeplichtigheid. Wat zou jij zelf in zo’n situatie doen? De schilderijen geven een bepaalde vergankelijkheid weer. Het lijden, de dood, het kwaad. Want zit het kwaad niet in ons allen? Het hoeft alleen maar opgeroepen te worden. Zijn we daarnaar op zoek? Is dat wat we vinden in zijn werk? Je kunt je moreel bezwaard voelen door zijn werk. Of je kunt je afvragen of jij misschien tot iets kwaads in staat zou zijn. Je gaat je bijna schamen voor het gedrag van de dader. We blijven toch allemaal mensen.

Dat het kwaad ook kunstzinnig kan zijn, verwoordde de Duitse componist Karl Heinz Stockhausen tijdens een interview in New York. Dagen na de aanslagen op het World Trade Centre op 9 september 2001 zei hij dat de emotionele indruk die de terroristen hadden achtergelaten precies is wat kunstenaars zo bezield nastreven. Hij noemde de gebeurtenis “het grootste kunstwerk dat er is voor de hele kosmos. [...] Dat mensen in één daad iets willen volbrengen, waarvan wij in de muziek niet kunnen dromen [...] Daar kunnen wij als componisten niet tegenop. Veel kunstenaars proberen

19.
[www.kunstbus.nl/
kunst/ronald+ophuis.ht](http://www.kunstbus.nl/kunst/ronald+ophuis.ht)

toch ook de grenzen van het denkbare te overschrijden”.²⁰ Stockhausen lijkt esthetiek en terreur met elkaar in verband te brengen, tenminste zo lijkt het in de media. Maar is dat wel zo? Stockhausen was met zijn muziek al 25 jaar bezig met een apocalyptische zevendelige operacyclus *Licht*. Een strijd tussen het goede en het kwade, licht en donker. Hij gebruikt hiervoor Bijbelse figuren zoals de aartsengel Michael en de duivel Lucifer. Met gezond verstand en een gezond moreel weet je dat je geen mensen kunt doden. Ook niet voor de kunst. Tijdens de aanslagen zijn er wel mensen dood gegaan. Dat was het doel dat de terroristen voor ogen hadden, zoveel mogelijk mensen doden. Zonder morele aspecten. En dat kun je niet evenaren als kunstenaar. Stockhausen probeert in zijn interview meer context te geven: “Wat als de mensen die naar mijn kunstwerk komen kijken zo verbaasd en verwonderd zijn dat ze ter plekke sterven. Dat kan je toch nooit evenaren in je werk? En dat is wat kunstenaars proberen”.²¹

Het *sublieme* van Burke zou je kunnen vergelijken met wat Stockhausen hier probeert uit te leggen. Want het sublieme is al wat pijn, gevaar, ontzagwekkende en meeslepende emoties opwekt en daar het schone van inzien. De media linkt de uitspraak van Stockhausen aan de terreur, terwijl hij het zag als een soort kunstwerk, los van terrorisme. Het ging bij hem om het emotionele effect dat het teweegbracht bij de toeschouwers en zichzelf. Voordat hij zijn uitspraak deed, zei hij tegen de interviewer: “Nu moet je je hersenen aanpassen.” (verwijzing) Hij was er zich van bewust dat zijn uitspraak gewaagd was en verkeerd geïnterpreteerd kon worden. Het lijkt erop dat Stockhausen het sublieme van Burke herkende in de overweldiging en meeslependheid, het grootste van wat er was aangericht op 9 september. Dat het je eigen verstand te boven gaat. In de pers en de media is deze uitspraak ongenueanceerd uit zijn context gehaald en als bewuste sensatie naar buiten gebracht. Aan het eind van het interview vraagt Stockhausen “of dit niet vermenigvuldigd kan worden, het gesprek, dat zou dom zijn. Laten we ons meer richten op de mensen, om die een nieuwe ervaring via muziek te geven.”²² Er moet eerst rond een zwaarbeladen onderwerp een leegte en afstand ontstaan. De wonden waren nog maar net geslagen en mensen waren nog lang niet ontvankelijk voor een andere visie over deze gebeurtenis. Zij konden geen emotionele afstand nemen. Stockhausen kon dat wel, vanaf zijn kunstenaarsperspectief. Hij voelde geen verbondenheid met het land en de slachtoffers. Sommige

20.
Auteur onbekend. (19 september 2001).
www.nrc.nl/nieuws/2001/09/19/stockhausen-aanslag-was-kunst-7557607

21.
Kasper Jansen. (07 december 2001).
Stockhausen na de storm weer in de zon.
<http://vorige.nrc.nl/economie/article1572238.ece/%5B07-1>

22.
Christian Hänggi.
(2001).
<http://fillip.ca/content/stockhausen-at-ground-zero#notes>

kunstenaars hebben de behoefte om de realiteit na te streven. Maar weten dat bepaalde morele grenzen niet te overschrijden zijn. Het ultieme, dat is niet na te streven, dat is niet te evenaren. Kunstenaars doen enkel pogingen.

CONCLUSIE

In mijn onderzoek is duidelijk geworden dat er verschillende oorzaken zijn waarom we naar andermans lijden kijken. Het kijken naar lijden wordt binnen de psychologie verklaard door emotiepsycholoog Susanne Piët als “sensatiezucht” en “ramptoerisme”.

Sensatiezucht is een oefening voor mensen om met hun diepgewortelde angst voor de dood om te gaan. Het doel van het kijken naar leed is om die angst te overwinnen. Het niet betrokken zijn bij de situatie en die bevestiging geeft een gevoel van genot.

Sociaalpsycholoog Paul van Lange vertelt dat empathie een belangrijke reden is voor het kijken naar leed. Het willen weten of het goed komt met de slachtoffers. Ook meldt hij dat binnen de psychologie er een algemeen principe heerst dat negatieve en dreigende gebeurtenissen meer indruk maken dan positieve. Het is evolutionair bepaald dat mensen hier meer alert op zijn. Daarbij komt dat mensen leergierige wezens zijn. Mensen zijn benieuwd hoe ze zelf zouden reageren in een dergelijke situatie. Een andere uitleg die hij geeft is het psychologische principe van de sociale neerwaartse vergelijking. Het gevoel van als anderen iets vervelend overkomt, is mijn situatie relatief gezien zo slecht nog niet. Deze uitleg gaf emotiepsycholoog Wilco van Dijk ook in ons gesprek over leedvermaak. Volgens van Dijk is het ervaren van leedvermaak per mens verschillend en een subjectieve inschatting. Daarbij is je eigen rechtsgevoel een belangrijke factor. Tot wanneer ervaar jij nog dat je het leed rechtvaardig vindt.

De woorden als sensatiezucht en ramptoerisme komen op mij over als ongelukkige woordkeuze en lijken op de oppervlakte te liggen. De filosofische benadering van Burke lijkt dichterbij een essentie van het bestaan te komen. Mensen zijn nieuwsgierige wezens en alles wat nieuw is, heeft de aandacht. De theorie van Burke komt dichterbij in de buurt bij een soort essentie van het mens zijn. Hij verwerpt de nieuwsgierigheid als een oppervlakkig en snel bevredigde emotie. Bij Burke gaat het om de hartstochten *zelfbehoud* en *gemeenschap*. Wordt de hartstocht van het *zelfbehoud* - die gaat over pijn, ziekte en dood - aangesproken dan ervaar je het *sublieme*. Alle dingen die angst of afschuw inboezemen en die voor een bepaald ontzag, meeslependheid en overweldiging zorgen, zijn een bron van het *sublieme*. Op zekere hoogte halen we daar een genot uit, als we dit zien bij anderen. Dat wat afschrikt en aantrekt tegelijkertijd. Burke gaat nog verder in zijn theorie en stelt dat we genot beleven aan het ongeluk van een ander. Burke schept wel een strenge voorwaarde dat jouw eigen leven geen enkele vorm van risico mag lopen om genot te ervaren uit het kijken naar andermans lijden. Het genot volgens Burke betekent de gewaarwording die optreedt als pijn en gevaar verdwijnen.

Een belangrijk aspect van het kijken naar leed en er genot aan beleven is dus afstand. Er zijn verschillende essentiële vormen van afstand. Een vorm van emotionele afstand bewaren is je niet identificeren met het slachtoffer, je eigen leven dus niet verbinden met de ander. Ook medelijden geeft afstand. Waarvan je denkt dat het een verbondenheid aantoont tussen toeschouwer en slachtoffer, meldt Susan Sontag dat medelijden enkel een besef is dat je niet medeplichtig bent aan het veroorzaakte leed. Het is een bevestiging dat we een moreel besef hebben en niet in staat zijn de ander te laten lijden. Ook de constante toevoer aan beeldmateriaal via bijvoorbeeld de televisie en internet zorgen voor een snelle verzadiging en afstomping van ons gevoel en dus voor afstand.

Wat ook afstand creëert, is een gebrek aan geloofwaardigheid. Volgens Burke creëert een realistischer beeld meer geloofwaardigheid en dus meer genot. Met die geloofwaardigheid kan worden gespeeld op het internet. Niet alles wat je ziet is waar (gebeurd), maar het kan er wel heel realistisch uit zien. Doordat het internet een eenzijdige verbinding is, omdat de toeschouwer veilig achter de laptop naar andermans leed

kijkt, ontstaat er afstand. Er is namelijk geen interactie tussen toeschouwer en slachtoffer. Ondanks dat andermans leed even heel dicht in je woonkamer kan komen, blijft er een afstand bestaan.

Kunstenaar Dries Verhoeven speelt met afstand in zijn werk *Guilty landscapes*. De bevoorrechte positie die je ervaart, wordt voor even in twijfel getrokken. Het “slachtoffer” de verre vreemde, kijkt terug en reageert. Jouw kijken heeft een consequentie, je kunt niet langer van een afstand enkel toekijken. Het doel van kunstenaar Ronald Ophuis is een soort medeplichtigheid genereren waardoor je bijna gedwongen wordt een oordeel te vellen over het schilderij. Volgens Ophuis is fictie de beste manier om iets te vertellen. Binnen fictie kun je overdrijven, wat in de buurt van de waarheid komt is saai.

Het verbinden van het *sublieme* met de aanslagen in New York op het World Trade Centre is Stockhausen niet in dank afgenomen. De uitspraak “het grootste kunstwerk dat er is voor de hele kosmos” was vanuit een kunstenaarsoogpunt gemaakt. Wat de terroristen met opzet en zonder moreel (vanuit eigen moraal) hebben uitgevoerd, daar kan je als kunstenaar niet tegenop, dat bedoelde Stockhausen. Dat de mensen van verbazing en verwondering ter plekke sterven door je werk, dat is wat kunstenaars zo nastreven.

Maar hoe veranderen deze kunstenaars onze visie over het kijken naar lijden? Verhoeven en Ophuis beogen een bepaalde emotie of reactie bij de toeschouwer. Stockhausen zag het *sublieme* in een waargebeurde situatie. In de verschrikking zit ook een schoonheid. En daar voel ik een eerlijkheid in zijn uitspraak. In het echte leven gebeuren dingen en daar reageert de kunst op. Even had Stockhausen laten zien dat het echte leven ook kunst kan zijn, precies zoals het is. Dat is wat mij aanspreekt, dat er schoonheid in de verschrikkelijkheid van het leven bestaat.

Hoe kijk ik nu als 25 jarige vrouw met een kunstopleiding en na dit onderzoek gedaan te hebben naar het filmpje van het meisje dat gestenigd wordt? Gaat het nog zozeer om haar lijden? Of gaat het erom wat het bij mij teweegbrengt? De “sensatiezucht” is omgezet in een dieper besef en fascinatie die teruggaat naar de essentie van mens-zijn. Deze fascinatie is juist een gereedschap geworden om te handelen en om kunst te maken. Een drijfveer. Ik ben me bewuster

geworden van de speelruimte voor een toeschouwer en wat dat voor voordelen kan geven in de kunst. Je kunt spelen met de afstand die noodzakelijk is om genot te ervaren, zoals bijvoorbeeld Ophuis doet. Hoe groot moet die afstand zijn? Maar er zijn misschien wel veel meer vragen bij gekomen dan dat er beantwoord zijn. Vragen zoals wat moreel verantwoord is. De uitspraak van Stockhausen was niet moreel verantwoord volgens maatschappelijke standaarden. Maar dat lijkt hypocriet, want het zijn wel mensen die elkaar verschrikkelijke dingen aandoen. Waarom zou je daar niet over mogen praten of naar mogen kijken of kunst over mogen maken? Ik geloof dat we niet bang moeten zijn om de realiteit onder ogen te zien. De beelden op het nieuws en internet, los van of ze waar zijn of niet, geven aan waar we mee bezig zijn in de wereld. We moeten de confrontatie aangaan en ons gedrag spiegelen. Zo kunnen we ons bewuster worden van onszelf.

In een breder perspectief bekeken heb je als kunstenaar een verantwoordelijkheid en moet je je voortdurend afvragen wat je betrokkenheid is met de wereld. Je ethiek, moreel en fatsoen. Het goed en het kwaad. Als je je daar bewust van bent, komen er nog meer vragen, en dat is waar kunstenaars zich mee bezig houden.

BIJLAGEN

afb.2
Sweet Violence (1996)
[http://cornelbierens.nl/
kunstteksten/nrc-
handelsblad](http://cornelbierens.nl/kunstteksten/nrc-handelsblad)

afb.3
The Bet, Boy or Girl,
Sierra Leone 2001
340 x 540 cm.
Olieverf op linnen.
<http://ronaldophuis.nl>

BRONNEN

1. Van Dale
2. Onbekende auteur, Verboden gevoelens, <https://www.psychologiemagazine.nl/artikel/verboden-gevoelens/>. Gepubliceerd op 12 April 2011
3. Onbekende auteur, Nieuwsgierigheid wekt wantrouwen. <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1127514/2009/02/27/Nieuwsgierig-publiek-wekt-wantrouwen.dhtml>, 27 Februari 2009
4. Idem
5. Idem
6. Edmund Burke, 2004. Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone. Historische uitgeverij Groningen. Pag.32
7. Edmund Burke, 2004. Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone. Historische uitgeverij Groningen. Pag.81
8. Idem. Pag.91
9. Idem. Pag.92
10. Idem. Pag.92
11. Idem. Pag.99
12. Edmund Burke, 2004. Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone. Historische uitgeverij Groningen. Pag.103
13. Susan Sontag, 2003. Kijken naar de pijn van anderen. De bezige Bij Amsterdam. Pag. 97
14. Idem Pag. 97,98
15. Idem Pag. 100
16. Juliette Huygen." 'You are patronizing, you western man', Dries Verhoeven over Guilty Landscapes Episode IV". Metropolis M. 17 december 2016
17. Geen auteur. [http://driesverhoeven.com/project/guilty-landscapes/retentie van, Anja Quikert Abschied mit, Uncertainty'](http://driesverhoeven.com/project/guilty-landscapes/retentie-van-Anja-Quikert-Abschied-mit-Uncertainty/) in Theater heute, p.31 (30-09-2016)
18. Edmund Burke, 2004. Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone. Historische uitgeverij Groningen. Pag.101
19. <http://www.kunstbus.nl/kunst/ronald+ophuis.html>
20. Auteur onbekend. (19 september 2001). Stockhausen: 'aanslag was kunst'. <https://www.nrc.nl/nieuws/2001/09/19/stockhausen-aanslag-was-kunst-7557607>
21. Kasper Jansen. (07 december 2001). Stockhausen na de storm weer in de zon. <http://vorige.nrc.nl/economie/article1572238.ece/%5B07-11>.
22. Christian Hänggi. (2001). Stockhausen at Ground

ABSTRACT

Het doel van deze scriptie was uitzoeken waar mijn eigen fascinatie voor het kijken naar leed vandaan komt. Centraal stond de vraag waarom fascineert het ons om naar andermans leed te kijken?

Ik heb onderzoek gedaan naar hoe de psychologie, filosofie en de kunst hiernaar kijken. Ik ben in gesprek gegaan met sociaal psycholoog Wilco van Dijk, die al jaren onderzoek doet naar leedvermaak. Ook heb ik gesproken met kunstenaar Ronald Ophuis, een Nederlandse schilder die het leed van anderen in extreme situaties schildert.

In mijn onderzoek is vanuit een psychologisch oogpunt gebleken dat mensen het kijken naar leed zien als een oefening om de eigen doodsangst te overwinnen. Het besef dat je niet bij andermans leed betrokken bent, geeft je een prettig gevoel. Mensen zijn leergierige wezens. Een dreigende situatie kan extreem leerzaam zijn. Het kijken naar hoe het slachtoffer met de situatie omgaat, kan een leidraad zijn voor hoe je zelf zou handelen in een dergelijke situatie. Ook spiegelen mensen zichzelf graag met anderen het neerwaarts vergelijken met de ander. Gebeurt er iets ergs bij de ander, dan zal mijn situatie relatief wel meevallen, denken mensen dan.

De filosofie gaat meer naar de kern van het mens-zijn. Het kijken naar leed is inherent aan mens-zijn. Het *sublieme*, zoals Burke het noemt, heeft te maken met twee hartstochten: *zelfbehoud* en *gemeenschap*. Alle emoties zijn gericht op het nastreven van deze twee. Het sublieme is alles wat op welke manier dan ook gedachten aan pijn, angst, gevaar opwekt. Alles wat

verband houdt met iets verschrikkelijks en wat meeslepend is, wat een overweldigende reactie oproept. Men haalt genot uit het kijken naar lijden. In een confrontatie met iets angstaanjagend beseft de menselijke geest dat het boven een materiele belemmering kan uitstijgen. Dat wat je verstand te boven gaat. De geest kan niks meer overwegen of nadenken over datgene wat hem zo in beslag houdt. Echter is het volgens Burke wel van wezenlijk belang dat er afstand is tot het leed. De bevestiging dat jouw leven geen enkel risico loopt. Afstand is dus erg belangrijk. Er zijn verschillende vormen van afstand zoals emotioneel, fysiek, medelijden voelen, het internet en geloofwaardigheid.

In de kunst reageren kunstenaars verschillend op het lijden. Dries Verhoeven gebruikt in zijn werk *Guilty Landscapes* een interactieve installatie en betreft de toeschouwer in zijn werk. Waar het kijken naar een minder bedeelde opeens een consequentie krijgt omdat de andere kant van het scherm terug kijkt. De schilder Ronald Ophuis visualiseert het lijden van mensen in extreme situaties. Het wordt je als kijker moeilijk gemaakt om kant te kiezen voor slachtoffer of voor dader. Het medeplichtig worden aan het werk en er dan een oordeel over vellen is het doel van Ophuis. De componist Karl Heinz Stockhausen zag in de aanslagen op het WTC in New York in 2001 het grootste kunstwerk dat er is voor de hele kosmos. Het *sublieme* van Burke komt terug in zijn denkwijze.

Ik ben tot de conclusie gekomen dat het lijden dat overal om ons heen is, aangeeft waar we mee bezig zijn in de wereld. Via de beelden op het nieuws en het internet, los van of ze de waar zijn of niet.. Maar hoe moet een kunstenaar hiermee omgaan? Als kunstenaar heb je een verantwoordelijkheid en moet je je voortdurend afvragen wat je betrokkenheid is met de wereld. Je ethiek, moreel en je fatsoen. Goed en kwaad. Als je je daar bewust van bent, komen er nog meer vragen, en dat is waar kunstenaars zich mee bezig houden.